

M.M. Kobiletsky GENERAL DESCRIPTION OF SOURCES MAGDEBURG LAW

The article is dedicated to the systematic analysis of the history of the Magdeburg law in Ukraine basing on the modern methodological approaches of the science of history of the state and law, generalizing study of scientific literature, archival materials was carried out. History of Magdeburg law is considered as one of the most important stages of formation of the municipal law, unique in its variety historico-legal experience of self-government of Ukrainian cities in XVIII – first half of the XIX century.

Keywords: municipal law, the Magdeburg Law, self-government, location, codification.

УДК 930:94(477.44) «1362»

І.М.Романюк, А.В. Рогозовська

БИТВА НА СИНІХ ВОДАХ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовані окремі історіографічні дослідження, які висвітлюють битву на Синіх водах 1362 року

Ключові слова: Поділля, Сині води, битва, історіографія, краєзнавство

Україна має глибоке історичне коріння. Це країна, долю якої неодноразово розігрували як карту у великій політичній грі. Вона зуміла вистояти проти ворога, через власне географічне положення несла тягар чужих жорстоких війн, але, недивлячись ні на що, вона виборола свою незалежність і сьогодні все частіше відкриває героїчні сторінки свого історичного минулого.

Однією із таких сторінок історії, що досі знаходиться під спірним питанням істориків та дослідників, є битва на Синіх водах 1362 р., коли війська Ольгерда – князя Литовського, до складу яких входили литовці, білоруси і українці-русичі, завдали поразки військам трьох володарів Кримської, Перекопської, Ямболукської Орд – Кутлуг-Бею, Хаджи-Бею та Дмитру.

Особливо глибоким вивченням Синьоводської проблеми, як частини історії Поділля, займалось не так багато істориків та краєзнавців. Тому, не висвітлена належним чином, подільська історія потребує детальнішого розгляду та осмислення.

Загальне висвітлення історичного минулого регіону почали ще середньовічні літописці та хроністи. Найконкретнішим літописом подільських подій є Густинський, Никонівський та Рогозький літописи.

Безпосереднє відношення до вивчення Поділля має робота «Нариси історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда», захищена В.Антоновичем як докторська дисертація у 1878 році. В.Антонович був першим з українських істориків, хто визначив битву на р. Синя вода 1362 роком. Саме з цього моменту, на його думку, землі Поділля були приєднані до Великого князівства Литовського[1]. Також В.Антонович вважав, що Поділля виникло як улус на території колишнього Пониззя. Згодом старовинний топонім «Пониззя» зник, і замість нього з'явився топонім «Поділля». «Подільською землею, писав історик, або Поділлям називалась територія, межі якої йшли по течії р.Дністер, потім займала весь басейн Південного Бугу і йшла по Дніпру від гирла р. Рось до самого Чорного моря. Визначив дослідник також давні подільські міста, відносячи до них Кам'янець, Червоногород, Бакоту, Смотрич, Скалу, Меджибож, Браслав, Вінницю, Білу Церкву, Звенигород, Торговицю, Черкаси, Очаків[1].

Вивчення історії Поділля не лишилось і поза увагою ще одного славетного історика України – Михайла Грушевського. Серед численних його роздумів і досліджень, чільне місце займає як хронологія так і локалізація битви на Синіх водах. На думку дослідника, битва відбулася в 1363 році. Історик був прихильником тієї точки зору, що битва з татарами відбулась не на річці Синюха, що нині протікає у Кіровоградській області, а на річці Снивода – між Калинівським та Вінницьким районами Вінницької області. М.Грушевський у своїй праці «Історія України – Руси» зазначає, що на малоросійській мапі XVI ст. дійсно р.Синюха позначена Синьою водою. «Але єсть ще й інша Синя вода, теперішня Сниводь на кордоніщі Київщини, Волині і Поділля при шляху Татарським звісна під іменем Синьої води в подольських ілюстраціях XVI ст.» Крім того записка, на яку робить посилання Грушевський, була написана русько-литовським літописцем у другій половині XVст., а докази протилежних цій думці істориків базуються на джерелах із XVI ст. М.Грушевський висловлює і таку думку,

.....
що, у зв'язку із розвитком мови і фонетичними змінами, р.Синя вода могла вимовлятися дещо спрощено: Снявода, Снівода, але ж ніяк не Синюха [2, 80].

Проблема Синіх вод відгукнулася і у дослідженнях Ф.М. Шабульдо, який, як і В.Антонович, відносить битву до 1362 року, але вважає, що місцем битви є річка Синюха Миколаївської області. Досліджуючи міжнародне становище краю, Ф.Шабульдо відхиляє ще одну версію розташування Битви на Синіх водах. Мається на увазі місто Торговиця, що у давнину була торговим містом (звідки і назва). Багато дослідників, серед яких А.Гоздик, вважають, що ключ до багатьох Синьоводських проблем захований у землі Торговиці, села на крутому березі Синюхи, по дузі оточеного річкою. Не виключено, що у XIV ст. то було ординське місто, що його деякі джерела називають теж... Синіми водами! Як і річку, на березі якої місто розташоване. Ф.Шабульдо допускає, що Торговицю можна ототожнити з Ябугородом, який знаходиться в басейні Південного Бугу, проте досить далеко від Чорного моря [3].

У ХХ столітті основний масив досліджень виконали радянські історики. Центр уваги змінився у напрямку поглибленого вивчення соціально-економічних процесів, що залишило політичні питання поза колом основних досліджень.

На сьогодні про битву на Синіх водах відомо багато: воюючі сторони, розташування сил, передумови, наслідки, але спірним залишається місце битви та її датування. У джерелах часів радянської влади зазначено, що битва відбулася на річці Синюха, що нині протікає у Кіровоградській області. Проте дослідники нашого часу: А.Гоздик, П.Ткачук, С.Молдован, П.Мельник, А.Зінченко, М.Дорош...- вважають, що місце цієї битви інше: а саме – річка Снивода, що сьогодні тече між Калинівським і Хмільницьким районами у Вінницькій області.

Поет-емігрант Євген Маланюк, який народився у Новоархангельську, на берегах Синюхи, ніскільки не сумнівається, що «монголо-татар на нашій землі ліквідував Ольгерд Литовський»[4, 137]. А. Гоздик пише, що археологічні пошуки під керівництвом кіровоградських учених Нінелія Бокія, Ірини Козир та Олександра Демешка виявили біля Торговиці могильник, а в ньому – 21 поховання. Розташований могильник біля самої річки, чого майже ніколи не трапляється. І майже ніяких предметів побуту, зброї... За деякими ознаками, це могло бути поховання невільників, яких у той час бачили багато. Найцінніша ж знахідка – 2 срібні і 10 мідних монет, з якими ще мають попрацювати фахівці. [4, 138]

Сучасні ж історики висловлюються обережніше, оскільки є гіпотези, є більш-менш переконливі аргументи вчених, серед яких – М.Карамзін, В.Антонович, М.Грушевський...

Що ж доводять дослідники та історики, які є прихильниками іншого місця розташування битви – річки Сниводи – лівої притоки Південного Бугу? А говорять вони наступне.

Припустимо, що Синюха - це літописна Синя вода. Але відомо, що, розбивши у 1362 р. татар, Ольгерд одразу ж захопив Хмільник. Доречі, перша згадка про м.Хмільник пов'язана саме із 1362 роком [5, 661]. Тоді виникає питання: «Де ж тоді у Кіровоградській області поблизу Синюхи Хмільник?!» Хмільник і нині стоїть недалеко від Сниводи, за 6 км. від Чорного Татарського шляху, про який згадував М.Грушевський.

Журналіст-краєзнавець В.Панченко пише, що в книзі «глаголеной «Большой чертёж XVI века» пишеться: «А вверх по реке по Бокгу (Південний Буг) 50 вёрств пала в Бокг речка Синяя вода»[6, 8]. З цього виходить, що у верхів'ї Південного Бугу тече не Синюха, а Снивода. «50 вёрств» це і є її вся довжина, а Синюха не є притокою Бугу.

Чому ж сталося так, що річка Синюха різними істориками різного часу була названа Синьою водою? На це існує ряд причин. По-перше, велика кількість доказів пов'язана із Синюхою. Це дало підставу ряду російських і радянських істориків (через брак історичних джерел та доказів) безапеляційно назвати Синюху Синьою водою. По-друге, довжина Сниводи (58 км.) у порівнянні з р.Синюхою (111 км.), удвічі менша, тому не на кожній карті позначена ця річка, чого не скажеш про Синюху. По-третє, існує думка, що помилки допустився автор Густинського літопису XVII ст. Так чи інакше, але, як свідчать історичні документи, якоїсь іншої давньої назви, крім Синя вода, сучасна Сниводь не мала. Синюха ж своєї назви не змінювала. Навіть французький інженер Боплан, складаючи карту Малоросії в XVII ст., всюди записував сучасну назву цієї річки [7,12].

Також можна розіграти і таку версію. Якщо річка Синюха – це Синя вода, то як розуміти той факт, що Ольгерд зі своїм військом б'ється там, на Синюсі, а в тилу у нього, в Хмільнику, татарське військо стоїть на воротах Чорного шляху і нікого не пропускає? Яким же чином тоді

.....
пройшов Ольгерд зі своїм військом аж до Синюхи?! Можна припустити інакше: чому війська ханів Кутлубуга, Кочубея, Дмитра опинилися аж за Синюхою, серед Дикого поля, де не було жодного поселення на той час? Татари відчували загрозу Литви. Тому логічно думки сходяться на тому, що битва 1362 року була на р. Снивода.

Питання місця битви у наші дні, на думку авторів, стає досить актуальним питанням. Велика кількість дослідників прагнуть прив'язати події 1362 року саме до своєї місцевості. Зокрема П.Ткачук у своїй статті (Подолія. – 1996.- 15 жовтня) пише, що місцем битви князя Ольгерда з татарами була Снивода, а оскільки за літописом битва відбулась на «Улановской пустоши», то П.Ткачук стверджує: «що це сталось на правому березі Сниводи, де був тоді власне Уланів, бо ліворуч розташована Колибна (нині межі Уланова), а далі на південних схід – село Гадка (тепер також в межах Уланова)» [8]. Але у статті не вказано, на який саме літопис посилається краєзнавець, оскільки відомо, що Уланів був заснований Вітовтом в кінці XIV ст. як штучно утворене селище з потомків татар – уланів – за для збереженості суцільності оборонної лінії. Тому виникає питання: можливо в літописі йдеться не про місто Уланів (якого ще тоді не було), а про землю, де жили нащадки татар?!

На Вінниччині цим питанням також займається краєзнавець, історик, директор Воронівецької ЗОШ (Хмільницького району Вінницької області) М.Дорош. За знахідками, що були у Воронівцях, історик М.Дорош теж гадає, що битва відбулась на Сниводі. За його словами, на місці сучасного села Воронівці (за кілька кілометрів від Уланова) було три поселення, повністю відрізаних татарами під час їх просування Чорним Шляхом [9, 9]. На території села нині існує 2 насипи землі – могильники. Дослідник створив у школі музей, де вже знайшли своє місце оті свідки сивої минувшини (поржавілі наконечники стріл, які співпадають із часом битви, а також чимала кількість древніх черепків. Активно спілкується М.Дорош з білоруськими ученими. Вони вже створили навіть карту битви на Сниводі. Спільними зусиллями було покладено пам'ятник на місці знаменитої битви. Звісно, таке патріотичне ставлення до свого краю викликає повагу, але історичних фактів, які б цілковито підтвердили думки М.Дороша, замало. Поки що цілковито відомо єдине – битва сталась на Поділлі [10, 5].

Звісно, дана проблема потребує детального і глибшого дослідження. Тому прямо констатувати факт ще зарано. Недивлячись на те, що джерела Державного архіву Вінницької області торкаються лише подій із XVI ст., а також велика кількість джерел, виданих за радянських часів, не дає відповіді на вище задані питання. Проте існують інші джерела, як архівні, так і публікації, які, при бажанні та знанні іноземних мов, можуть бути доступні кожному. Сьогодні, коли історія нашої держави є самостійною, стає очевидним, що з часом ми дізнаємось та підтвердимо історично, чимало білих плям в історії України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 622-744;
2. Грушевський м. Історія України-Руси.- Т.4.- К.: Наукова думка.- 1993.- С.79-82;
3. Шабульдо Ф. Битва біля Синіх вод 1362р.: маловідомі та незнані аспекти // Український історичний журнал.- 1996.- № 2.- С. 3 -15. ,
4. Гоздик А. Від іґа до іґа, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви // Київ.- 1996.- № 1-2.- С.136-139;
5. Історія міст і сіл УРСР в 26 томах.- Вінницька область.- К.- 1972.- 775 с.;
6. Панченко В.Битва на Синіх водах: початок кінця Золотої Орди? // День.- 1998.- 6 листопада.- С.8;
7. Мельник П. Місце битви змінити не можна // Подолія.- 1996.- 30 квітня.- С. 12;
8. Ткачук П. Битва з татарами сталася на Сниводі // Подолія. – 1996. – 15 жовтня.;
9. Дорош М.Українське Куликове поле, все-таки, - на Сниводі // Хочу все знати.- 1996.- 7 серпня.- С. 9,
10. Дорош М. Ще раз про битву на Синіх водах // Хочу все знати.- 2007.- 10 лютого.- С. 5.

И.М.Романюк, А.В. Рогозовская БИТВА НА СИНИХ ВОДАХ: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В данной статье проанализированные отдельные историографические исследования, которые отображают битву на Синих водах

Ключевые слова: Подоліе, Синяя вода, битва, историографія, краєведеньє

I.M. Romaniuk, A.V. Rogozovska FIGHT ON DARK BLUE WATERS: THE PROBLEM HISTORIOGRAPHY

This article examines some historiographical questions about the battle on Sunja Voda

Key words: Podillya, Sunja Voda, battle, historiography, local history

УДК 930.2(477.43)(902)

В. В. Дячок, О. Я. Дячок

МІСТО БАРА ТА ЙОГО ПЕРЕДМІСТЯ В КАМЕРАЛЬНОМУ І ТОПОГРАФІЧНОМУ ОПИСІ МОГИЛІВСЬКОГО ПОВІТУ КІНЦЯ ХVІІІ–ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Стаття присвячена введенню до наукового обігу уривка камерального і топографічного опису Могилівського повіту Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття, який стосується міста Бара і Барських Чемерис. Демонструються інформативні можливості джерела щодо вивчення соціально-економічного, етно-конфесійного, культурного розвитку Бара і його передмістя.

Ключові слова: камеральний і топографічний опис, Могилівський повіт, Бар, передмістя.

Серед корпусу писемних джерел, які містять певну інформацію про місто Бар та інші поселення Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття, особливе місце належить камеральним і топографічним описам Подільської губернії (далі – Описам). Слід відзначити той факт, що даний вид документів, зокрема описи колишньої Подільської губернії, періодично ставали об'єктом наукових зацікавлень з боку дослідників [16-20; 23; 28-29]. На сьогодні чистові і чернеткові примірники описів Подільської губернії, виконані губернськими землемірами Екстером (1800) та Рудлицьким (1819), зберігаються в Російському державному історичному архіві і Державній публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедрина в Санкт-Петербурзі, ЦДІА України в м. Києві (мікрофільм) та Державному архіві Хмельницької області і частково вже введені до наукового обігу [23; 28]. Однак найбільшу цінність мають описи населених місць дванадцяти повітів Подільської губернії, які містять значні потенції щодо вивчення різноманітних аспектів історії Поділля й характеризуються значним ступенем репрезентативності й вірогідності поданої в них інформації. Так, зокрема, структура описів включає в себе дані про природно-географічні, соціально-економічні, демографічні характеристики усіх існуючих на кінець ХVІІІ – початок ХІХ століття поселень, містить інформацію про їх власників, кількісний і станово-конфесійний склад мешканців, види господарювання, наявні пам'ятки історії та культури тощо. В зв'язку з цим не можна не погодитись із думкою С. Макаруча, що дана група джерел є надзвичайно важливим історичним джерелом вивчення українського суспільства кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття в різних вимірах [27, с. 221].

На даний час відомо місцезнаходження описів (чернеткових і чистових примірників) дев'ятьох із дванадцяти повітів Подільської губернії: Балтського, Брацлавського, Вінницького, Кам'янецького, Літинського, Летичівського, Проскурівського, Ушицького та Могилівського – в Державному архіві Хмельницької області [1-13], а також ще трьох – Брацлавського, Вінницького та Ямпільського – в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі [14; 15; 26, с. 374]. Описів іще двох повітів – Гайсинського і Ольгопільського – не виявлено.

Хронологічно дана група джерел охоплює період із 1797 до 1812 років. Що стосується опису Могилівського повіту, до складу якого входив Бар, то він виявлений у чернетковому варіанті, який має обсяг 244 аркуші й автентичну титульну сторінку із заголовком: «Камеральное и топографическое описание Подольской губернии Могилевского повета». Даний опис не датований, але, враховуючи палеографічні особливості почерку (зокрема присутність надрядкових літер на кінці слів, їх своєрідне вітйовате написання, характерне для діловодної документації принаймні другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст., відсутність єдиних правил правопису: злите написання розрізнених слів і роздільне – слів, що повинні писатися з'єднано і т. ін., що було характерним російській граматиці до першої чверті ХІХ ст.,